

Okulicz, Łucja

Cmentarzisko kurhanowe w miejscowości Kęsocha, pow. Przasnysz

Światowit 33, 121-142

1972

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

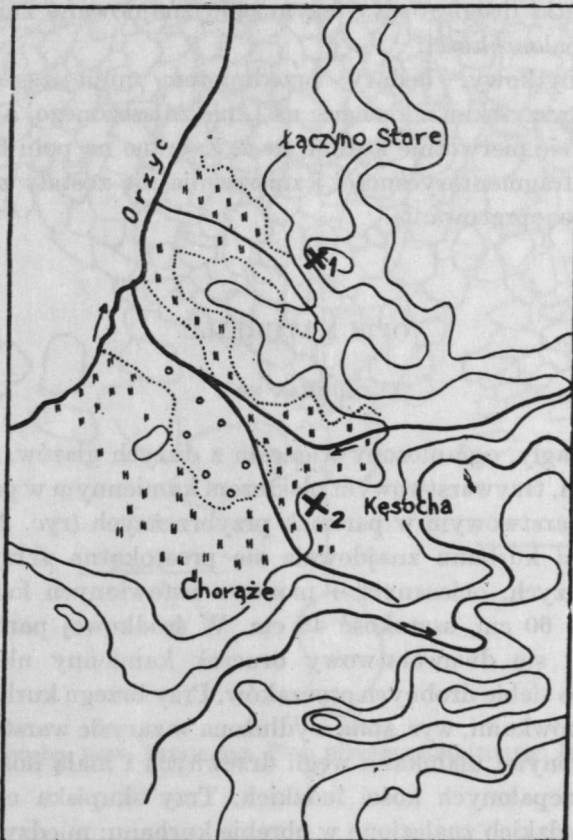
Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Lucja Okulicz

IHKM PAN — Warszawa

CMENTARZYSKO KURHANOWE W MIEJSCOWOŚCI KĘSOCHA, POW. PRZASNYSZ

Cmentarzysko kurhanowe, będące przedmiotem niniejszego opracowania, zajmowało niegdyś grzbiet niewielkiego, podłużnego wzniesienia terenu wchodzącego klinem w widły dwóch strumyków wpadających do Orzycy (ryc. 1).

Ryc. 1. Położenie cmentarzysk kurhanowych. x_1 — Łączyno Stare, x_2 — Kęsocha, pow. Przasnysz

Wzniesienie i najbliższa okolica stanowi własność mieszkańca wsi Kęsocha — Ryszarda Smolińskiego. Pole, na którym występowały kurhany, było systematycznie uprawiane, same zaś kurhany wolno, lecz dokładnie rozbierane przez właściciela. Dwa ostatnie zostały rozebrane w 1960 r., przy czym tylko jeden z nich doczekał się prawidłowej eksploracji. O niszczącym, nie znanym zresztą dotychczas w literaturze naukowej cmentarzysku, doniósł Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków Archeologicznych w Warszawie W. Rykowski z Przasnysza. Z funduszy konserwatorskich w lipcu 1961 r. przeprowadzone zostały ratownicze prace wykopaliskowe.

Według relacji właściciela pola niegdyś znajdowało się tu bardzo dużo kurhanów zbudowanych z kilku warstw kamieni, między którymi występowały naczynia wypełnione spalonymi kośćmi. W każdym przypadku kurhan otaczał wieniec z bardzo dużych głazów. Czasem popielnice znajdowano w jednym miejscu otoczonym płaskimi płytami kamiennymi.

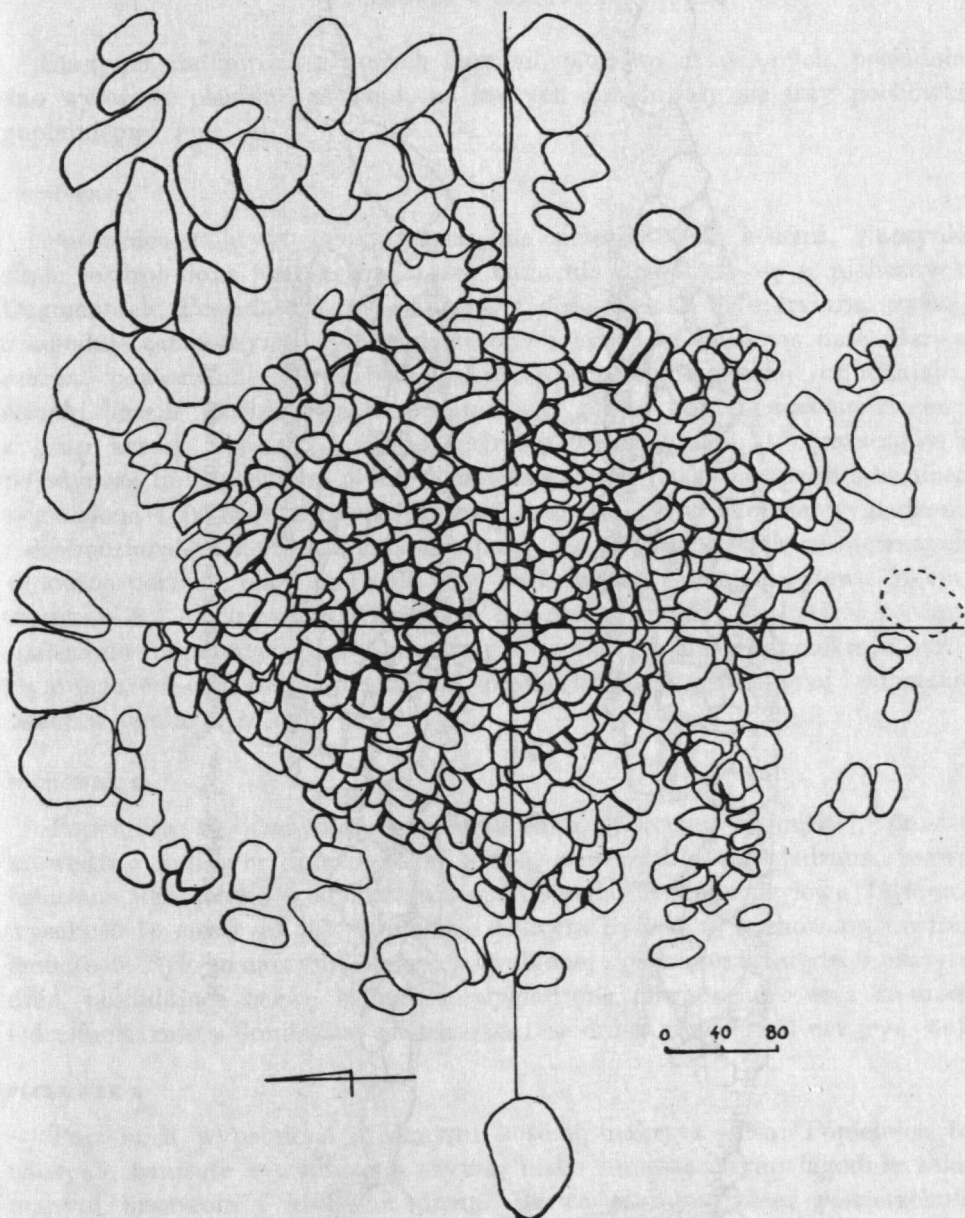
W momencie rozpoczęcia badań na polu znajdował się jeden kurhan nie zniszczony i resztki drugiego. Na całym polu znajdowano zniszczone ułamki ceramiki i przepalone kości.

Materiał zabytkowy, będący przedmiotem niniejszego opracowania, pochodzi przede wszystkim z kurhanu nr 1, nie zniszczonego, a także z miejsca gdzie znajdował się pierwotnie kurhan nr 2. Zebrane na polu fragmenty ceramiki z racji ich fragmentaryczności i zniszczenia nie zostały zakwalifikowane do szczegółowego opracowania.

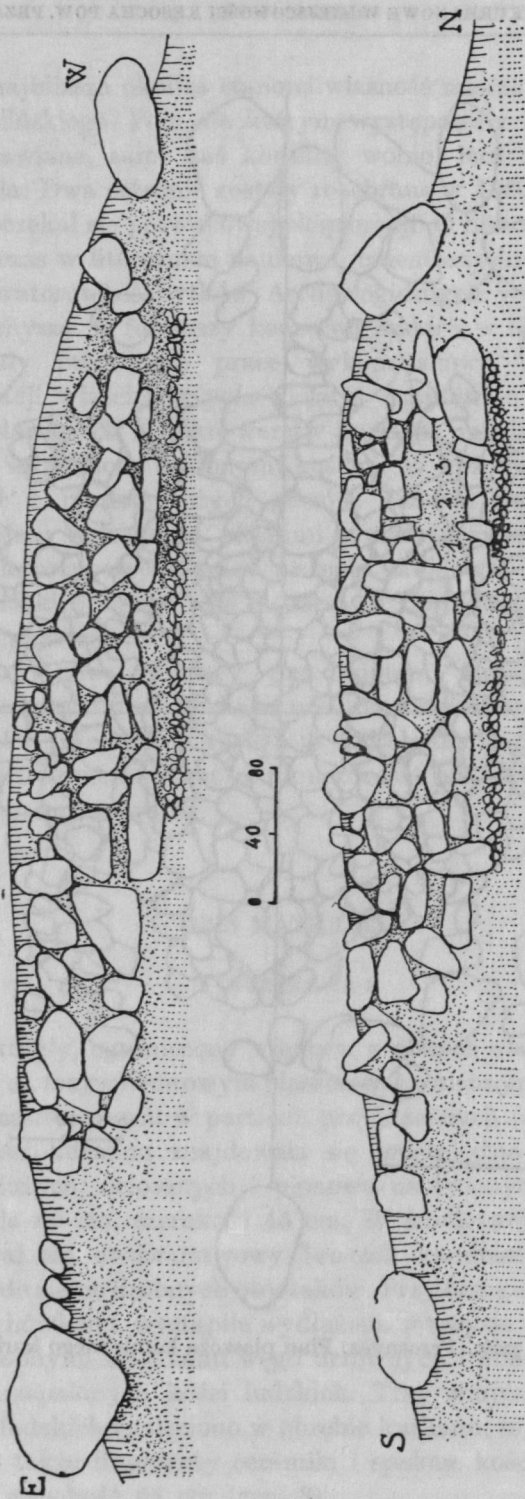
OPIS MATERIAŁU

KURHAN NR 1

W planie okrągły, ograniczony wieńcem z dużych głazów. Jądro kurhanu założone zwartym, trzywarstwowym płaszczem kamiennym w partii środkowej, jedno- lub dwuwarstwowym w partiach przybrzeżnych (ryc. 2). W północno-wschodniej części kurhanu znajdowała się prostokątna skrzynia kamienna zbudowana z dużych, ociosanych i pionowo ustawionych kamieni. Długość skrzyni wynosiła 60 cm, szerokość 45 cm. W środkowej partii kurhanu, na calcu, znajdował się dwuwarstwowo brucek kamienny ułożony ze ściśle przylegających do siebie drobnych otoczaków. Przy brzegu kurhanu, na wschód od skrzyni z pochówkami, wystąpiła wydłużona w zarysie warstwa intensywnej spalenizny z drobnymi uławkami węgla drzewnych i małą ilością rozdrobnionych silnie i przepalonych kości ludzkich. Trzy skupiska ceramiki i przepalonych kości ludzkich znaleziono w obrębie kurhanu; między jego kamieniami znajdowano także fragmenty ceramiki i spalone kości. Średnica kurhanu wynosiła 6 m, wysokość 65 cm (ryc. 3).

Ryc. 2. Kęsocha, pow. Przasnysz. Plan płaszcza kamiennego kurhanu nr 1

Ryc. 3. Kęsocha, pow. Przasnysz. Przekroje kurhanu nr 1

POCHÓWKI W SKRZYNI

Skrzynia zbudowana z dużych kamieni, pionowo ustawionych, posiadała dno wyłożone płaskimi płytami, na których znajdowały się trzy pochówki popielnicowe (ryc. 4).

POCHÓWEK 1

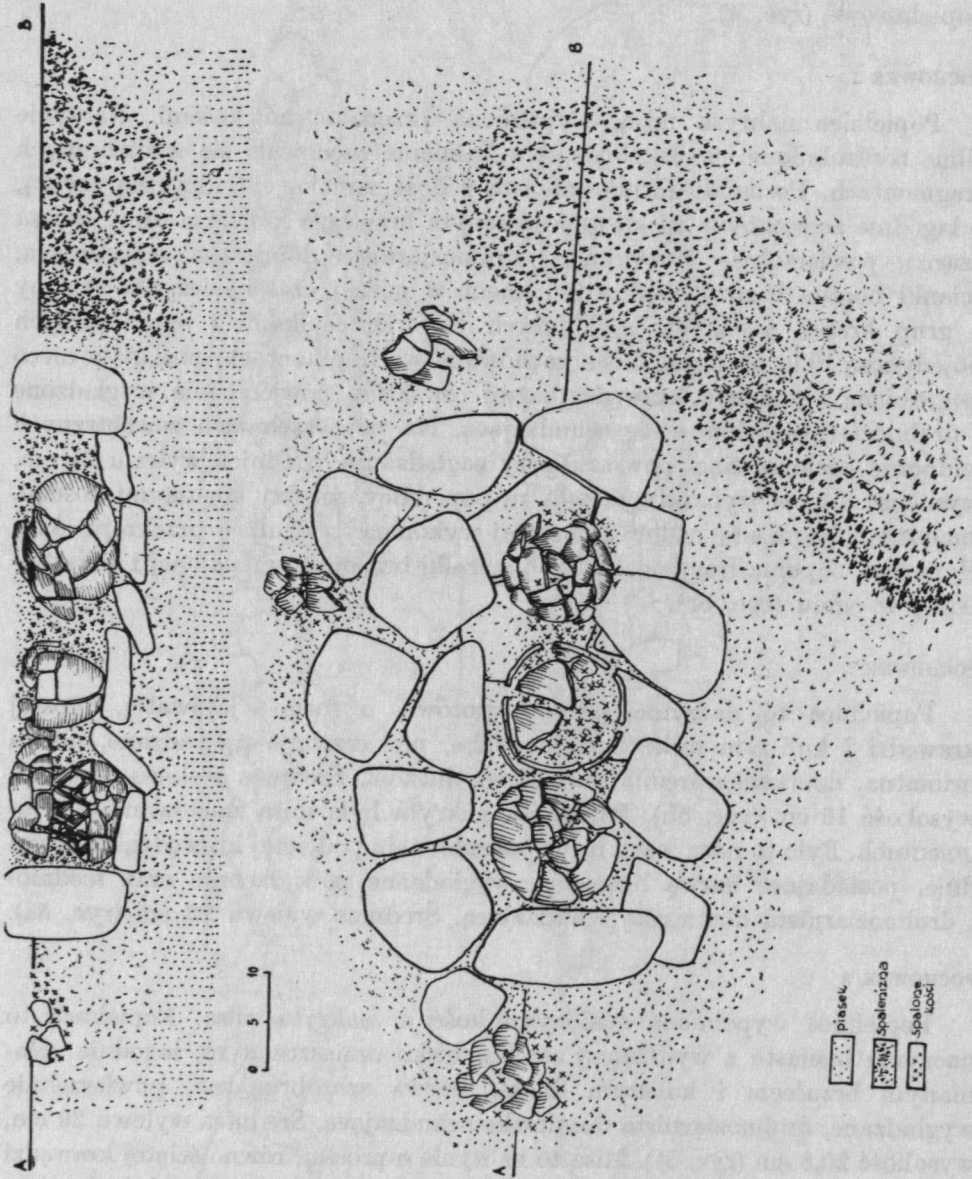
Popielnica nakryta misą, wypełniona przepalonymi kośćmi. Naczynie silnie rozdrobnione i zniszczone przez kamienie zachowało się w nielicznych fragmentach. Posiadało formę baniastą z dość wysoką cylindryczną szyjką, o łagodnie załamany, nisko umieszczonym brzuścu i kulistym dnie. Barwa czarna, powierzchnie wyswieceane, drobnoziarnista domieszka schudzająca, ścianki boczne bardzo cienkie. Ornament w górnej części naczynia złożony z grup kresek ukośnych, stykających się wierzchołkami i ograniczonych pojedynczą linią poziomą. Misa, zachowana we fragmentach, posiadała nieco pogrubioną i podciętą krawędź, barwę brunatną, powierzchnie wygładzone i drobnoziarnistą domieszkę schudzającą. Na powierzchniach zewnętrznych widoczne poziome ciągi powstałe przy zagładzaniu. Średnica wylewu 21 cm, wysokość 8,7 cm (ryc. 5d). Wewnątrz popielnicy, między spalonymi kośćmi, znaleziono fragmenty ozdoby brązowej wykonanej z drutu o przekroju okrągłym (ryc. 5c) oraz fragment płaskiej spiralki brązowej przepalonej i odkształconej w ogniu (ryc. 5e).

POCHÓWEK 2

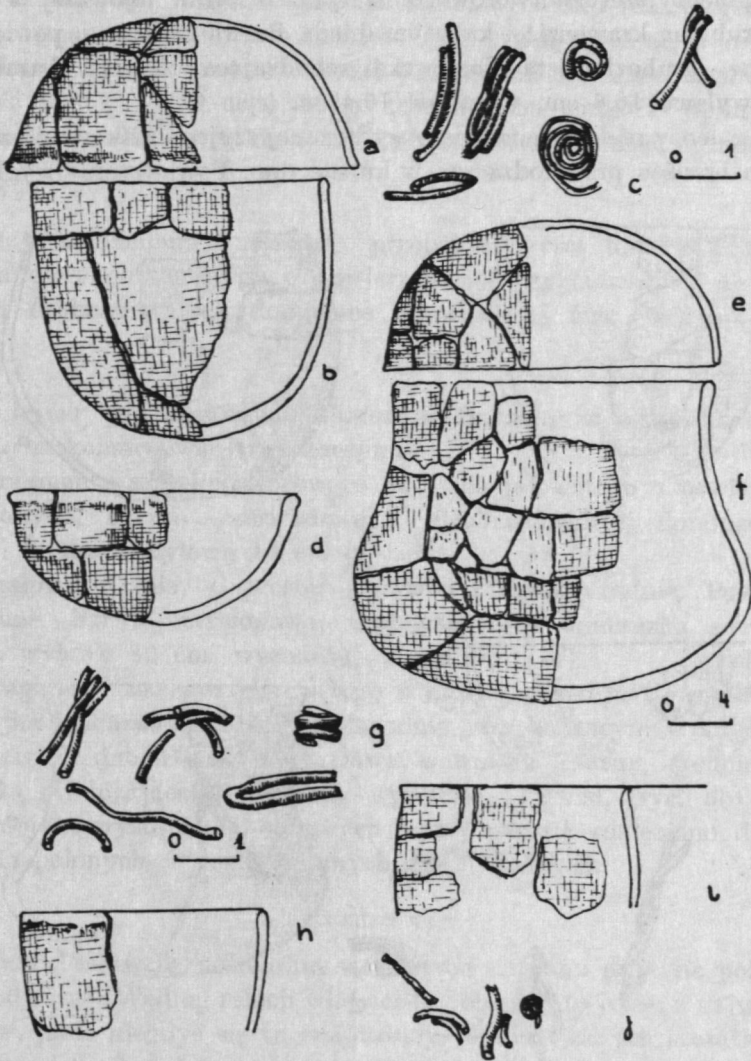
Popielnica to naczynie szerokootworowe, o formie jajowatej, prostej krawędzi i kulistym dnie. Ścianki grube, powierzchnie wygładzane, barwa brunatna, domieszka średnioziarnistego tłuczni. Średnica wylewu 18,4 cm, wysokość 16 cm (ryc. 5b). Popielnica nakryta była misą zachowaną we fragmentach. Było to naczynie o nieco pogrubionej i podciętej krawędzi, kulistym dnie, posiadające barwę brunatną, wygładzane powierzchnie oraz średnio- i drobnoziarnistą domieszkę schudzającą. Średnica wylewu 22 cm (ryc. 5a).

POCHÓWEK 3

Popielnica wypełniona spalonymi kośćmi, nakryta misą. Popielnica to naczynie baniaste z wydłużoną szyjką, nisko umieszczonym, łagodnie załamanym brzuścem i kulistym dnem. Barwa szarobrunatna, powierzchnie wygładzane, drobnoziarnista domieszka schudzająca. Średnica wylewu 20 cm, wysokość 20,8 cm (ryc. 5f). Misa to naczynie o prostej, równo ściętej krawędzi i kulistym dnie. Powierzchnie wygładzane, barwa brunatna, średnioziarnista domieszka schudzająca. Średnica wylewu 21,6 cm, wysokość 9,8 cm (ryc. 5e). Wewnątrz popielnicy znaleziono kilka fragmentów przepalonych w ogniu, okrągłych w przekroju, drucików brązowych (ryc. 5g).

Ryc. 4. Kęsocha, pow. Przasnysz. Profil i plan skrzyni kamienniej z pochówkami ciałopalnymi w kurhanie nr 1

Ryc. 5. Kęsocha, pow. Przasnysz. Ceramika i zabytki z brązu znalezione w kurhanie nr 1

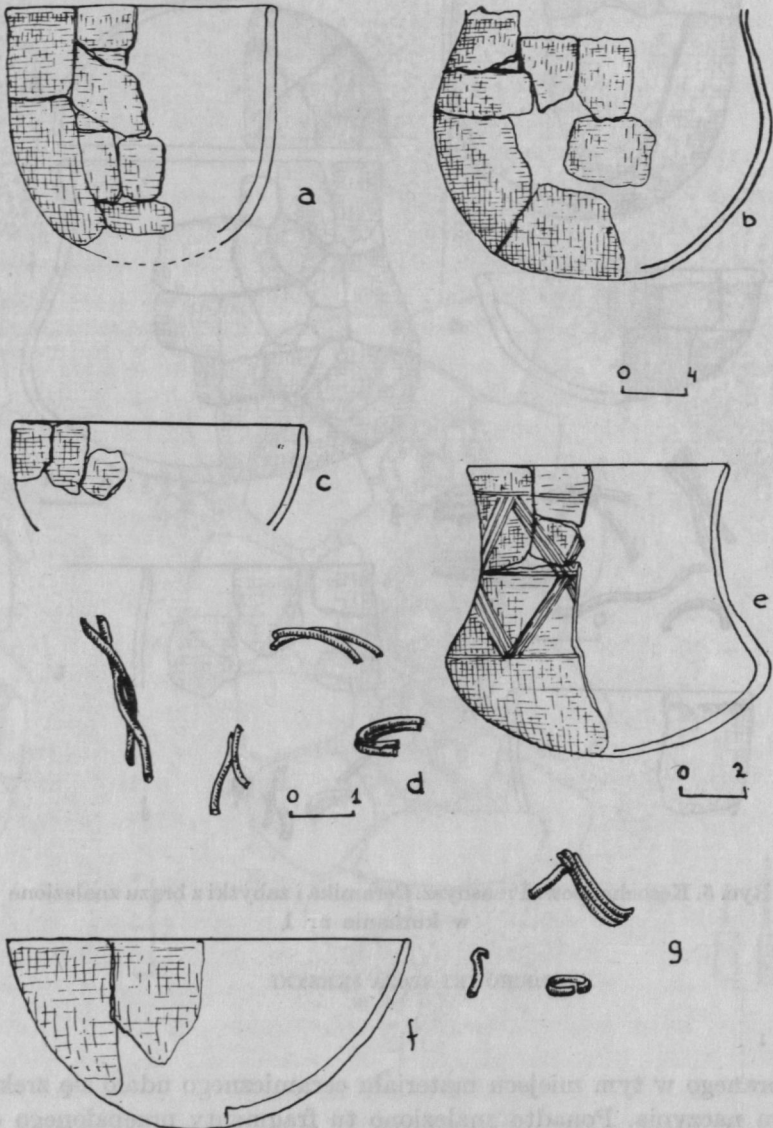
POCHÓWKI SPOZA SKRZYNI

SKUPISKO 1

Z zebranego w tym miejscu materiału ceramicznego udało się zrekonstruować dwa naczynia. Ponadto znaleziono tu fragmenty przepalonego drucika brązowego o przekroju okrągłym, być może część ozdoby o powrotnym zwoju (ryc. 5c) oraz ułamek płaskiej spiralki brązowej (ryc. 6d).

a. Fragmenty szerokootworowego naczynia o formie jajowatej z prostą, nieco pogrubioną krawędzią i kulistym dnem. Barwa brunatna, powierzchnie wygładzane, gruboziarnista domieszka schudzająca tłucznia kamiennego. Średnica wylewu 16,8 cm, wysokość 16,4 cm (ryc. 6a).

b. Fragmenty małego naczynia o wydłużonej szyjce i nisko umieszczonym baniastym brzuścu przechodzącym w kuliste dno. Powierzchnie wygładzane,

Ryc. 6. Kęsocha, pow. Przasnysz. Ceramika i zabytki z brązu znalezione w kurhanie nr 1

barwa czerwonawa, drobnoziarnista domieszka schudzająca. W górnej partii naczynia ornament potrójnych linii ukośnych stykających się wierzchołkami, ograniczonych pojedynczymi liniami poziomymi. Średnica wylewu 8 cm, wysokość 8,7 cm (ryc. 6e). Między fragmentami ceramiki opisanej wyżej i kamieniami znaleziono także dużą ilość przepalonych kości ludzkich.

SKUPISKO 2

Między kamieniami znaleziono przepalone kości ludzkie i fragmenty naczynia szerokootworowego o powierzchniach wygładzanych, barwie brunatnej i drobnoziarnistej domieszce schudzającej (ryc. 5h).

SKUPISKO 3

W miejscu tym znaleziono kilkanaście fragmentów ceramiki, z których udało się zrekonstruować trzy naczynia.

a. Fragmenty szerokootworowego naczynia jajowatego o powierzchniach wygładzanych, barwie czerwonawej i drobnoziarnistej domieszce schudzającej. Średnica wylewu 16 cm (ryc. 5i).

b. Fragmenty miski o prostej krawędzi i kulistym dnie. Powierzchnie wygładzane, barwa czerwonawa, drobnoziarnista domieszka schudzająca. Średnica wylewu 12 cm, wysokość 5,2 cm (ryc. 6f).

c. Fragmenty naczynia baniastego z krótką, nieco na zewnątrz wychyloną szyjką i baniastym brzuścem łagodnie przechodzącym w kuliste, nieco przyplaszczone dno. Barwa czerwonawa, wewnątrz czarna, średnioziarnista domieszka schudzająca, zachowana wysokość 17,2 cm, (ryc. 6b).

W miejscu wystąpienia opisanych wyżej naczyń znaleziono dużą ilość silnie przepalonych i rozdrobnionych kości ludzkich.

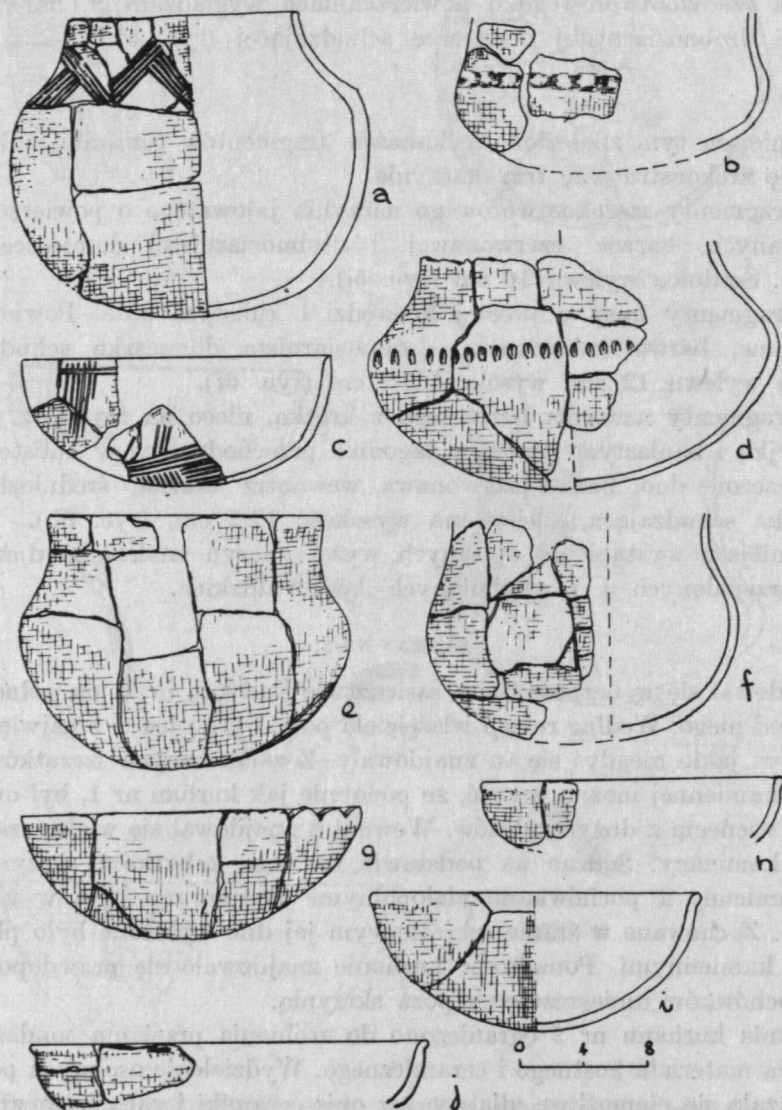
KURHAN NR 2

Znajdował się w bezpośrednim sąsiedztwie kurhanu nr 1, na południowy wschód od niego. Według relacji właściciela pola, był to jeden z największych kurhanów, jakie niegdyś się tu znajdowały. Z zachowanych szczątków konstrukcji kamiennej można wnosić, że podobnie jak kurhan nr 1, był on ograniczony wieńcem z dużych głazów. Wewnątrz znajdował się wielowarstwowy płaszcz kamienny. Sądząc na podstawie rozrzutu zabytków, skrzynia lub bruk kamienny z pochówkami ciałałpalnymi usytuowana była w centrum kurhanu. Zachowane w stanie szczątkowym jej dno wyłożone było płaskimi płytami kamiennymi. Ponadto w kurhanie znajdowało się prawdopodobnie kilka pochówków umieszczonych poza skrzynią.

Badania kurhanu nr 2 ograniczono do zrobienia przekopu sondażowego i zebrania materiału kostnego i ceramicznego. Wydzielenie osobnych pochówków okazało się niemożliwe, dlatego też opis ceramiki i zabytków zrobiony został łącznie dla całości.

POPIELNICE

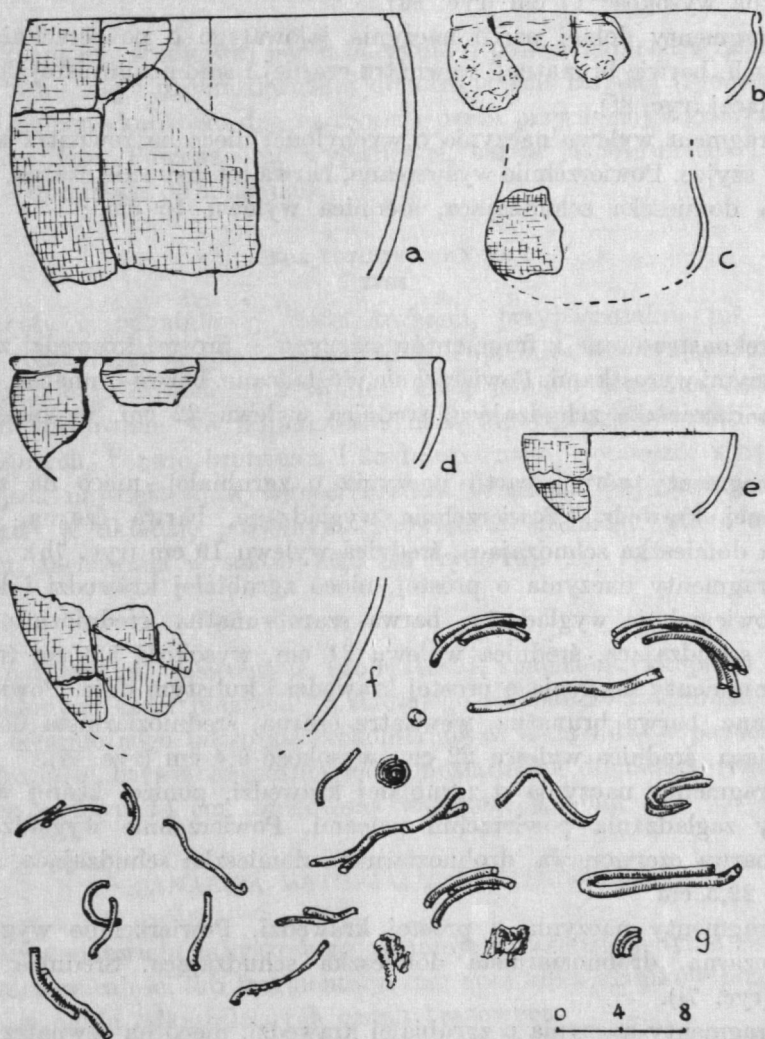
1. Zachowane we fragmentach duże naczynie o krótkiej, cylindrycznej szyjce, baniastym, wysoko umieszczonym brzuścu i kulistym dnie. Szyjka zdobiona grupami siedmiu-ośmiu linii ukośnych, płytko rytych, stykających się wierzchołkami. Powierzchnie wygładzane, barwa jasnobrunatna, drobnoziarnista domieszka schudzająca. Średnica wylewu 14,5 cm, wysokość 19 cm (ryc. 7a).

Ryc. 7. Kęsocha, pow. Przasnysz. Ceramika z kurhanu nr 2

2. Fragmenty środkowej partii naczynia o prostej, wydzielonej szyjce i baniastym brzuścu z załomem sugerującym istnienie kulistego dna. W miejscu największej wydętości brzuśca, wąski, nierówny pas poziomy, z widocznymi, płytkimi odciskami palców. Powierzchnie wygładzane, barwa szara, wewnątrz czarna, średnioziarnista domieszka schudzająca. Średnica największej wydętości brzuśca 20 cm (ryc. 7b).

3. Fragmenty środkowej partii naczynia o prostej szyjce i baniastym brzuścu. Powierzchnie wygładzane, barwa brunatnoczerwona, wewnątrz

Ryc. 8. Kęsocha, pow. Przasnysz. Ceramika i zabytki metalowe z kurhanu nr 2

czarna, średnioziarnista domieszka schudzająca. Średnica największej wyde-
tości brzuśca 21 cm (ryc. 7f).

4. Wyklejone z fragmentów naczynie o krótkiej, prostej szyjce, nieco
na zewnątrz wychylonej krawędzi, baniastym brzuścu i kulistym dnie. Po-
wierzchnie wygładzane, barwa czerwona, wewnątrz czarna, średnioziarnista
domieszka schudzająca. Średnica wylewu 17,5 cm, wysokość 15 cm (ryc. 7e).

5. Fragmenty górnej partii szerokootworowego naczynia o prostej kra-
wędzi i jajowatej formie. Powierzchnie zagładzane poziomo, barwa czerwona-
wa, średnio- i gruboziarnista domieszka schudzająca. Średnica wylewu 24 cm,
zachowana wysokość 17 cm (ryc. 8a).

6. Fragmenty dolnej partii naczynia jajowatego o powierzchniach wy-
gładzanych, barwie brunatnej, wewnątrz czarnej i średnioziarnistej domieszce
schudzającej (ryc. 8f).

7. Fragment wylewu naczynia o wychylonej nieco na zewnątrz krawędzi
i prostej szyjce. Powierzchnie wyświecane, barwa intensywnie czarna, drobno-
ziarnista domieszka schudzająca, średnica wylewu 16 cm.

MISY

1. Zrekonstruowane z fragmentów naczynie o prostej krawędzi z trzema
plastycznymi wyrostkami. Powierzchnie wygładzane, barwa brunatna, średnio-
ziarnista domieszka schudzająca, średnica wylewu 22 cm, wysokość 7 cm
(ryc. 7g).

2. Fragmenty górnej partii naczynia o zgrubiałej, nieco na zewnątrz
wychylonej krawędzi. Powierzchnie wygładzane, barwa czarna, średnio-
ziarnista domieszka schudzająca, średnica wylewu 19 cm (ryc. 7h).

3. Fragmenty naczynia o prostej, nieco zgrubiałej krawędzi i kulistym
dnie. Powierzchnie wygładzane, barwa szarobrunatna, średnioziarnista do-
mieszka schudzająca, średnica wylewu 21 cm, wysokość 8,6 cm (ryc. 8e).

4. Fragmenty naczynia o prostej krawędzi i kulistym dnie. Powierzchnie
wygładzane, barwa brunatna, wewnątrz czarna, średnioziarnista domieszka
schudzająca, średnica wylewu 22 cm, wysokość 9,4 cm (ryc. 7i).

5. Fragmenty naczynia o zgrubiałej krawędzi, poniżej której widoczne
są ślady zagładzania powierzchni palcami. Powierzchnie wygładzane po-
ziomo, barwa czerwona, drobnoziarnista domieszka schudzająca, średnica
wylewu 22,5 cm.

6. Fragmenty naczynia o prostej krawędzi. Powierzchnie wygładzane,
barwa czarna, drobnoziarnista domieszka schudzająca. Średnica wylewu
23 cm (ryc. 7j).

7. Fragmenty naczynia o zgrubiałej krawędzi, nieco na zewnątrz wychy-
lonej. Powierzchnie wygładzane, barwa ciemnobrunatna, wewnątrz czarna,
drobnoziarnista domieszka schudzająca. Średnica wylewu 26,6 cm (ryc. 8d).

8. Fragmenty naczynia górą gładzonego i od krawędzi do partii dennej lekko chropowatego. Barwa brunatnoczarniawa, średnioziarnista domieszka schudzająca, średnica wylewu 20 cm (ryc. 8b).

9. Fragmenty misy o prostej krawędzi i kulistym dnie. Powierzchnie wygładzane, barwa brunatna, drobnoziarnista domieszka schudzająca, średnica wylewu 19 cm. Cała powierzchnia zewnętrzna naczynia zdobiona grupami kresek poziomych i pionowych. Dno naczynia jest szczególnie bogato zdobione ornamentem grup kresek o trudnym do odczytania układzie (ryc. 7c).

INNE NACZYNIA

1. Fragmenty środkowej partii naczynia o powierzchniach wygładzanych, barwie brunatnej i drobnoziarnistej domieszce schudzającej (ryc. 8c).

2. Fragment kulistego dna naczynia i partii przydennej z grubymi ściankami bocznymi. Powierzchnie wygładzane, barwa jasnobrunatna i średnioziarnista domieszka schudzająca.

GRÓB POPIELNICOWY NR 1

Odkryty w południowej części kurhanu, przypuszczalnie już poza zasięgiem centralnego skupiska pochówków. Popielnica zawierająca przepalone kości ludzkie ustawiona była w niewielkiej jamie i otoczona kamieniami. Było to zachowane we fragmentach naczynie baniaste o powierzchniach wygładzanych, barwie brunatnej i średnioziarnistej domieszce schudzającej. W miejscu największej wydętości brzuśca ornament pojedynczych dołków palcowych w układzie poziomym. Największa średnica wydętości brzuśca 25,5 cm, zachowana wysokość 16,5 cm (ryc. 7d).

SKUPISKO 2

W najbliższym sąsiedztwie grobu nr 1 znaleziono skupisko ceramiki i przepalonych kości ludzkich. Z zebranego tu, bardzo rozdrobnionego materiału ceramicznego udało się zrekonstruować małą misę o powierzchniach wygładzanych, barwie brunatnej i drobnoziarnistej domieszce schudzającej. Średnica wylewu 14 cm, zachowana wysokość 6,5 cm.

ANALIZA MATERIAŁU ZABYTEKOWEGO

Analiza materiału zabytkowego obejmuje w zasadzie jedynie 33 naczynia zachowane w całości lub fragmentarycznie oraz kilka ułamków przepalonych i silnie w ogniu odkształconych ozdób brązowych.

Wśród ceramiki zwraca uwagę słabe zróżnicowanie form naczyń, które reprezentują jedynie kilka typów lub ich odmian. Najliczniejszą grupę stano-

wią naczynia baniaste. Siedem okazów tych naczyń różni się między sobą proporcjami i sposobem zdobienia. Nawiązując do ogólnej systematyki można stwierdzić obecność odmiany *b* naczyń baniastych¹. Są to okazy o lekko wychylonej krawędzi, wydłużonej, słabo wygiętej szyjce przechodzącej w baniasty brzusiec. Powierzchnie wygładzane nie zdobione. Dno kuliste. Naczynia baniaste odmiany *c*, posiadają krótką szyjkę z nieco wychyloną krawędzią i silnie wydęty, łagodnie załamany brzusiec. Powierzchnie starannie wygładzane, w miejscu największej wydętości brzuśca ornament dołków palcowych w układzie poziomym. Dno kuliste. Odmiana *f* to naczynia o krótkich cylindrycznych szyjkach wyraźnie wydzielonych od wypukłych, ostro załamanych brzuśców. Górna powierzchnia naczyń zdobiona ornamentem grup kresek ukośnych i poziomych. Odmiana *g* to naczynia z długą, esowato wygiętą szyjką i nisko umieszczonym, łagodnie załamanym brzuścem.

Wszystkie naczynia tego typu mają starannie wygładzane powierzchnie i barwę od brunatnej do czerwonej. Jedynie naczynie z pochówku I w kurhanie I posiadało powierzchnie wyświecane, o intensywnie czarnej barwie. Domieszka schudzająca tłucznia kamiennego jest przeważnie drobnoziarnista, rzadziej spotyka się nieco większe ziarna. Ornamentyka słabo zróżnicowana i rzadko występująca. W zasadzie omawiane egzemplarze są nie zdobione, jedynie w trzech przypadkach występuje ornament grup kresek ukośnych, przedzielonych pojedynczymi liniami poziomymi; dwa naczynia są zdobione w miejscu największej wydętości brzuśca dołkami palcowymi w układzie poziomym.

Drugi typ ceramiki znalezionej w kurhanach z Kęsochy to naczynia szeroko-otworowe o formie jajowatej z nieco pogrubioną krawędzią i starannie wygładzanych powierzchniach zewnętrznych. Dna kuliste lub lekko przyplaszczone. Ten typ ceramiki reprezentowany jest przez 4 naczynia. Ich wspólne cechy technologiczne to stosunkowo grube ścianki boczne, barwa szaro-brunatna i głównie średnioziarnista domieszka schudzająca. We wszystkich przypadkach brak zdobnictwa powierzchni.

Misy, pełniące przede wszystkim rolę pokryw na popielnicach, reprezentowane przez 14 okazów, to naczynia w kształcie wycinka kuli o niewyodrębnionym kulistym dnie i w różnym stopniu łukowato wygiętych ściankach. W niektórych przypadkach obserwować można lekkie pogrubienie krawędzi i wychylenie jej na zewnątrz, przeważają jednakże egzemplarze o prostych krawędziach. Tylko jedna misa posiada lekko chropowaty brzusiec, pozostałe mają powierzchnie starannie wygładzane, o barwach brunatnych. Domieszka schudzająca przede wszystkim drobno- i średnioziarnista. W jednym przypadku można zauważyć poziome ciągi powstałe przy wygładzaniu powierzchni

¹ Ł. Okulicz, *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza*, Warszawa-Kraków-Wrocław 1970, s. 23 i nast.

naczynia. Poszczególne egzemplarze różnią się przede wszystkim sposobem ukształtowania krawędzi, inne cechy formalne są im wspólne. Tylko jedna misa zdobiona jest bogatym ornamentem grup kresek w różnym układzie, inne nie zdobione. Zanotowano także wystąpienie okazu z wyrostkami płastycznymi przy krawędzi.

Dwie niewielkie czarki, zachowane we fragmentach, a pełniące przypuszczalnie funkcję przystawek, reprezentują formy dość powszechne, powtarzając przy zmniejszonych proporcjach kształty naczyń baniastych odmiany *b*.

Ornamentyka naczyń z omawianych kurhanów jest stosunkowo uboga i mało zróżnicowana. Na czoło wysuwa się sposób zdobienia naczyń ornamentem grup kresek o motywach kątów i rombów. Wystąpił on na trzech naczyniach. Dwa naczynia zdołił poziomy rząd dołków palcowych w miejscu największej wydętości brzuśca i tylko w jednym przypadku zanotowano obecność ornamentu plastycznego w postaci wyrostków przy krawędzi naczyń.

Przy analizie materiału zabytkowego z kurhanów w Kęsoszce zwraca uwagę wyraźne ubóstwo innych niż ceramika przedmiotów. Nieliczne ułamki silnie zniszczonych i odkształconych w ogniu drucików brązowych nie pozwalają na próbę odtworzenia ich pierwotnego kształtu. Część z nich pochodzi niewątpliwie z ozdób drucikowatych o powrotnym zwoju, natomiast silnie zniszczony i odkształcony fragment tarczki spiralnej może stanowić część szpili brązowej o takiej główce. Fragment spiralki brązowej jest niewątpliwie szczątkową formą jakiejś większej ozdoby, której nie sposób zrekonstruować. Należy zaznaczyć, że tak ubogi zwyczaj wyposażania zmarłych jest charakterystyczny dla wszystkich pochówków znajdujących w analogicznych kurhanach.

Obydwa kurhany reprezentują ten sam typ pochówków. Ich zasadniczym elementem konstrukcyjnym jest budowla kamienna, okrągła w planie, ograniczona wieńcem z dużych głazów. Wewnątrz wieńca kamiennego zakładano bruk z kamieni znacznie mniejszych, na którym lokowano komorę grobową w formie prostokątnej skrzyni zbudowanej z płaskich płyt kamiennych bądź z większych kamieni nie obrabianych. Całość przykrywał wielowarstwowy płaszcz kamienny i nasyp z ziemi.

Z obserwacji poczynionych w trakcie prowadzonych prac wykopaliskowych wynika, że komory grobowe w obu kurhanach różniły się od siebie zarówno wielkością, jak i miejscem ich lokalizacji. Mała, prostokątna skrzynia w kurhanie 1 przeznaczona była tylko dla trzech pochówków. Znajdujące się obok skrzyni skupiska ceramiki i spalonych kości są pozostałością pochówków złożonych prawdopodobnie już po zapełnieniu skrzyni. Warstwa spalenizny, która wystąpiła w bezpośrednim sąsiedztwie komory grobowej jest najpewniej śladem stosu pogrzebowego, na którym palono ciała zmarłych.

W kurhanie 2 skrzynia, jak należy się domyślać z zachowanego rozrzutu

zabytków i układu kamieni, miała wymiary znacznie większe i zawierała pierwotnie niewątpliwie ponad 10 pochówków. Podobnie jak w kurhanie 1 odkryto także pochówki poza zasięgiem skrzyni, nie natrafiono natomiast na ślady miejsca palenia zmarłych.

Ogólnie oba kurhany reprezentują typ III kurhanów kultury zachodnio-bałtyjskiej². Obecność pochówków pojedynczych poza zasięgiem komory grobowej w kurhanie należy także do prawidłowości zaobserwowanych w tym typie budowli.

CHRONOLOGIA CMENTARZYSKA I JEGO PRZYNALEŻNOŚĆ KULTUROWA

Omawiane cmentarzysko kurhanowe jest jednym z licznych w powiecie przasnyskim obiektów tego typu wzmiankowanych w literaturze³, do niedawna zupełnie nie badanych. Dlatego też nie sposób było przeprowadzić zaliczeń chronologicznych i kulturowych tych obiektów. Na podstawie kilku fragmentów ceramiki odkrytych w kurhanach powiatu mławskiego⁴. J. Kostrzewski wysunął przypuszczenie, że kurhany występujące w północnych rejonach Mazowsza należy łączyć ze zjawiskami kulturowo-osadniczymi wczesnej epoki żelaza na Pojezierzu Mazurskim.

Dopiero w latach 60-tych przystąpiono do szerszych prac badawczych w tym rejonie Polski. Bezpośrednią przyczyną zainteresowania się kurhanami północnomazowieckimi był fakt intensywnej ich rozbiorczy w celu uzyskania cennego surowca kamiennego dla budowy dróg i domostw. W ten sposób z krajobrazu mazowieckiego zaczęły znikać wzniesienia kamienne i tylko o nielicznych dochodziły wiadomości do władz konserwatorskich. Jednocześnie te obiekty, które udało się w porę przebadać, dały podstawy do uogólnień naukowych na temat osadnictwa i kultury północnego Mazowsza we wczesnej epoce żelaza.

Brak w badanych kurhanach jednoznacznych wyznaczników chronologicznych i wyjątkowo charakterystycznych zabytków nie pozwala na ściśle określenie czasu ich powstania. Odnośnie do kurhanów tu omawianych elementy datujące to sama konstrukcja budowli oraz zestaw form ceramicznych. Z przeprowadzonej wyżej analizy materiału zabytkowego wynika, że oba kurhany pod względem budowy znajdują ściśle swe odpowiedniki na obszarze Półwyspu Sambijskiego, Mazur i Warmii we wczesnej epoce żelaza. Kurhany

² Ł. Okulicz, *Kultura kurhanów...*, s. 66.

³ A. Niewęglowski, *Kurhany z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w miejscowości Piastowo, pow. Przasnysz*, „Światowit” t. 24, 1963; Ł. Okulicz, *Cmentarzyska kurhanowe z wczesnej epoki żelaza w miejscowości Gródki, pow. Działdowo i Kęsocha, pow. Przasnysz*, „Sprawozdania Archeologiczne” t. 15, 1963; J. Ostaszewski, *Z dziejów mławskiego Mazowsza*, Mława 1934.

⁴ J. Kostrzewski, *Pradzieje Polski*, Poznań 1949, s. 168.

zawierające pod nasypem kamiennym lub kamiennieo-ziemnym prostokątne skrzynie z płyt kamiennych są charakterystyczne dla II fazy rozwojowej kultury kurhanów zachodniobałtyjskich⁵. Faza ta w ustaleniach chronologii względnej przypada na tzw. wczesny okres lateński, co według orientacyjnie przyjętych ram czasowych dla tego okresu wyraża się latami między 400 a 250 p.n.e.

Potwierdzenie takiego datowania znaleźć można także w zestawie form ceramicznych odkrytych w obu kurhanach. Zarówno występujące tu odmiany naczyń baniastych, jak i odmiana naczyń szerokootworowych są przewodnimi formami ceramicznymi II grupy ceramiki zachodniobałtyjskiej przypadającej na wczesny okres lateński. Duży procent naczyń nie zdobionych, obecność drugorzędnych cech formalnych w ceramice nawiązujących do tradycji „łużyckich” (wyrostki plastyczne przy krawędzi misy, naczynia szerokootworowe) zdaje się wskazywać na pochodzenie kurhanów z początku trwania fazy II kultury kurhanów zachodniobałtyjskich.

Nie istotnego do ustaleń chronologicznych nie mogą wnieść odkryte w kurhanach szczątki drucikowatych ozdób brązowych. Zarówno ozdoby o powrotnym zwoju z drutu brązowego, jak i fragmenty szpil z główką spiralnie zwiniętą w tarczkę są charakterystyczne w wyposażeniach grobowych kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, jak i pomorskiej we wczesnym okresie lateńskim.

Zagadnienie przynależności kulturowej Północnego Mazowsza we wczesnej epoce żelaza do niedawna było zupełnie niejasne z powodu braku materiałów źródłowych. W świetle badań lat ostatnich wiele spraw wydaje się być bliskimi rozwiązania. Aby jednakże móc potraktować problem w historycznym jego rozwoju należy cofnąć się o kilka stuleci wstecz i prześledzić na podstawie dostępnych w tej chwili materiałów zabytkowych proces kształtowania się osadnictwa i jego kultury w tej części Mazowsza.

Jak wiadomo, grupa północnomazowiecka kultury łużyckiej została wydzielona stosunkowo niedawno w rezultacie szczegółowej analizy i charakterystyki zabytków⁶. Jedną z charakterystycznych cech kulturowych tej grupy jest obecność pochówków ciałałpalnych w kurhanach. Kurhany nie są wyłączną formą obrządku pogrzebowego w epoce brązu, zmarłych grzebano także na rozległych cmentarzyskach płaskich. Fakt wznoszenia kurhanów nad grobami zmarłych, a także zestaw form ceramicznych w nich występujących stały się niegdyś podstawą do łączenia obszaru mazowieckiego i mazursko-warمیńskiego w epoce brązu w jedną całość kulturową⁷.

⁵ Ł. Okulicz, *Kultura kurhanów...*, s. 69.

⁶ J. Dąbrowski, *Dwa cmentarzyska kultury łużyckiej w Żeńboku, pow. Ciechanów*, „Materiały Starożytne” t. 3, 1958, s. 111 - 112.

⁷ J. Kostrzewski, *Zabytki przedhistoryczne Prus Wschodnich*, Poznań 1931, s. 6 - 7; tenże, *Dzieje polskich badań prehistorycznych*, Poznań 1949, s. 159; K. Jażdżewski,

Zasięg terytorialny grupy północnomazowieckiej kultury łużyckiej nie został właściwie dokładniej określony. Zastrzeżenia budzi zwłaszcza przebieg północnej granicy, która wobec braku punktów odniesienia została potraktowana jako przypuszczalnie zbieżna z przebiegiem dawnej granicy byłych Prus Wschodnich⁸. Przyjęto więc umownie, że osadnictwo grupy północnomazowieckiej kultury łużyckiej dochodziło do południowej peryferii zandru mazurskiego, stanowiącego aż po wczesne średniowiecze obszar pustki osadniczej. W tym samym czasie na północ od zandru mazurskiego rozwijało się osadnictwo grupy mazursko-warمیńskiej kultury łużyckiej⁹. Obie grupy północnomazowiecka i mazursko-warمیńska kultury łużyckiej powstały w III okresie epoki brązu. Druga z nich we wczesnej epoce żelaza przekształca się, jak można mniemać pod wpływem impulsów zewnętrznych, w jedną z lokalnych grup kultury kurhanów zachodniobałtyjskich¹⁰. Natomiast obszar rozwoju grupy północnomazowieckiej kultury łużyckiej we wczesnej epoce żelaza jest miejscem przypuszczalnych perturbacji osadniczych pociągających za sobą wyraźne zmiany kulturowe. Na południe od Wysoczyzny Mławskiej i Ciechanowskiej ujawnia się nowy zespół znany jako kultura grobów podkloszowych. Nie ulega wątpliwości, że wyrósł on z podłoża łużyckiego. Północna granica zasięgu tego zespołu nie została wykreślona w sposób ścisły, głównie z powodu braku punktów osadniczych, które na północ od skupienia warszawskiego występują w dużym rozrzedzeniu.

Analizowane tu cmentarzysko kurhanowe z Kęsochy jest jednym z kilku odkrytych i przebadanych obiektów tego typu na północnym Mazowszu. Wchodzi ono w skład jednego z dwóch skupień osadniczych powstałych we wczesnej epoce żelaza. Skupienie to ulokowało się w górnym dorzeczu Orzyca, tworząc najbardziej na południe wysuniętą enklawę osadnictwa o cechach kulturowych analogicznych do współczesnego mu osadnictwa na Warmii i Mazurach. Drugie takie skupienie powstało mniej więcej w tym samym czasie w dorzeczu górnej Wkry-Działdówki (ryc. 9). Lokalizacja poszczególnych punktów obu skupień wykazuje brak wszelkich terytorialnych powiązań z osadnictwem z epoki brązu. Nie można tego samego powiedzieć o charakterze zabytków. Podkreślane w literaturze przedmiotu silne związki

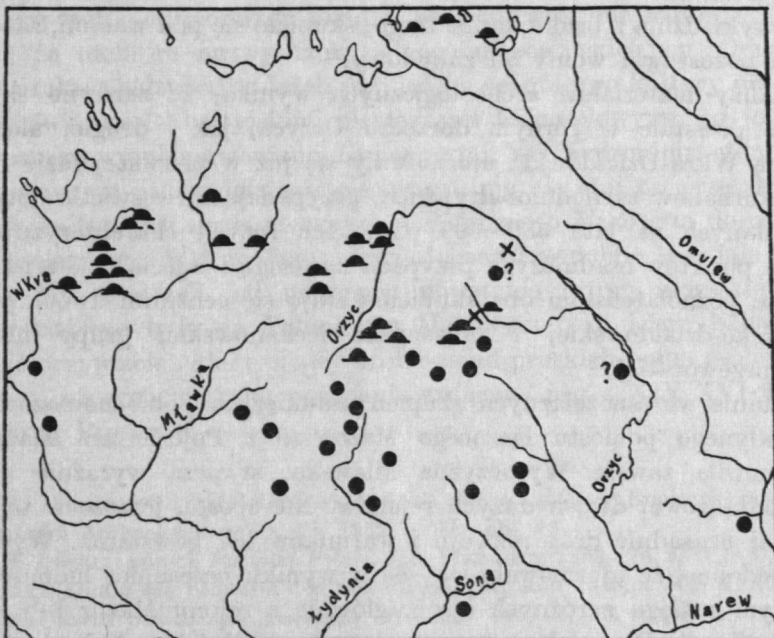
rec: C. Engel, W. La Baume, *Atlas der ost- und westpreussischen Landesgeschichte*, „Przegląd Archeologiczny” t. 6, 1939, s. 312 - 314.

⁸ J. Dąbrowski, *Zagadnienie kultury łużyckiej na północnym Mazowszu w świetle materiałów z Szydłowa, pow. Mława*, „Materiały Starożytne” t. 5, 1959.

⁹ W. Gaerte, *Die „Lausitzischen” Flachgräberfelder Ostpreussens*, „Prussia” t. 29, 1931, s. 104 i nast.; J. Kostrzewski, *Stosunki między kulturą łużycką a bałtycką a zagadnienie wspólnoty językowej bałtosłowiańskiej*, „Slavia Antiqua” t. 5, 1956, s. 4 i nast. J. Dąbrowski, *Przyczynki do poznania kultury łużyckiej na Warmii i Mazurach*, „Archeologia Polski” t. 12, 1967, s. 319 i nast.

¹⁰ Ł. Okulicz, *Kultura kurhanów...* s. 90 i nast.

grup mazursko-warمیńskiej i północnomazowieckiej kultury łużyckiej znalazły swe odbicie również w zabytkach z wczesnej epoki żelaza. Podobnie jak w epoce brązu obowiązuje rytuał ciałopalny, przy czym prochy zmarłych składane są w kurhanach typu powszechnie występującego na Warmii i Mazurach. W zakresie procesów wytwórczych ceramiki zmianie ulega technika

Ryc. 9. Rozmieszczenie stanowisk późnobrązowych i wczesnożelaznych na północnym Mazowszu. ● — cmentarzyska łużyckie, □ — kurhany wczesnożelazne, x — osiedla wczesnożelazne

ich wykonania. Pojawiają się naczynia kulistodenne, obce obszarowi mazowieckiemu, charakterystyczne dla kultury kurhanów zachodniobałtyjskich. Jednocześnie drugorzędne cechy ceramiki, takie jak sposób wygładzania powierzchni zewnętrznej naczyń, część motywów zdobniczych i proporcje poszczególnych form wyraźnie nawiązują nie tylko do występujących w grupie mazursko-warمیńskiej, lecz także w grupie północnomazowieckiej kultury łużyckiej. W zakresie zwyczajów wyposażania zmarłych w ozdoby lub inne przedmioty codziennego użytku nie obserwuje się żadnych zmian. Obowiązuje ten sam schemat wyjątkowego ubóstwa lub wręcz pozostawiania jedynie popielnic z prochami bez innych dodatków. Pewną rekompensatą tego stanu rzeczy są okazałe budowle grobowe, wymagające, mimo obfitości kamienia, znacznego wysiłku żyjących przy ich wznoszeniu.

Nowy element w systemie osadniczym wczesnożelaznych skupień północnomazowieckich stanowią osiedla obronne wznoszone w myśl zasad obowiązujących na całym obszarze rozwoju kultury kurhanów zachodniobałtyjskich. Lokowane na wysoczyznach morenowych lub na tarasach nadzalewowych rzek (Chorzele, Krajewo Wielkie, pow. Przasnysz) posiadają wysokie wały kamienno-ziemne lub ziemne, ograniczające w przybliżeniu kolisty w planie majdan. Budownictwo mieszkalne w postaci chat o konstrukcji słupowej, często z wykładziną z bruku kamiennego, skupiało się pod wałami, zaś środek majdanu pozostawał wolny od zabudowy.¹¹

Z analizy materiałów archeologicznych wynika, że zarówno skupienie osadnicze powstałe w górnym dorzeczu Orzyca, jak i drugie, ulokowane nad górną Wkrą-Działdówką, uformowały się już w pierwszej fazie rozwoju kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, przypadającej w świetle dotychczasowych danych na lata 550 - 400 p.n.e. Ich rozwój charakteryzujący się wzrostem punktów osadniczych przypada na drugą i trzecią fazę tej kultury. W okresie późnolateńskim oba skupienia stają się centrami dwóch podgrup — nidzicko-działdowskiej i przasnysko-ciechanowskiej grupy nidzickiej kultury przeworskiej.¹²

Powstanie wczesnożelaznych skupień osadniczych północnomazowieckich wokół jedyne go pomostu łączącego Mazowsze z Pojezierzem Mazurskim, jaki stanowiła zawsze Wysoczyzna Mławska, stwarza wyraźnie sytuację strefy kontaktowej dwóch dużych rejonów. Nie sposób jeszcze w tej chwili dokładniej uzasadnić dróg rozwoju i warunków ich powstania. Wydaje się prawdopodobne, że uformowały się one w wyniku przesunięć ludnościowych o lokalnym zasięgu z różnych stron, głównie z rejonu Mazur lub górnego dorzecza Narwi. Proces kształtowania się tu osadnictwa był niewątpliwie złożony, choć mógł przebiegać głównie w formie zajmowania przez nowych osadników przestrzeni gospodarczo wcześniej nie wykorzystanych. Nie w pełni jasne są powody załamania się osadnictwa wczesnożelaznego na północnym Mazowszu w okresie późnolateńskim. Niewątpliwie niemałe znaczenie miał tu fakt znacznej izolacji terytorialnej od rodzimego zaplecza na Pojezierzu Mazurskim. Istnienie wąskiego korytarza kontaktowego poprzez Wysoczyznę Mławska, przy pustce osadniczej zandru mazurskiego i błot Biebrzy, stwarzało sytuację pogłębiającego się oderwania od północy i naturalnego ciężenia w kierunku południowych sąsiadów. Można mniemać, że osadnictwo północnomazowieckie we wczesnej epoce żelaza wywierało niewątpliwie wpływ na oblicze kulturowe dalszej części Mazowsza. Wskazują na to między innymi materiały zabytkowe z cmentarzyska w Kacicach i słabo rozpoznane stanowiska z okolic

¹¹ J. Antoniewicz, *Osiedla obronne okresu wczesnożelaznego w Prusach*, „Światowit” t. 25, 1964.

¹² J. Okulicz, *Niektóre zagadnienia struktury osadnictwa późnolateńskiego i rzymskiego w północno-wschodniej Polsce*, „Studia osadnicze” t. 6.

Ostrołęki¹³. Charakter i stopień natężenia tych wpływów wymaga dalszych szczegółowych studiów. Późniejsze ujednoczenie kulturowe obszaru mazowieckiego i włączenie omawianego rejonu w zasięg kultury przeworskiej wskazuje na wyraźne przerwanie związków ludnościowo-kulturowych z Pojezierzem Mazurskim.

Wynikającą z materiałów archeologicznych obecność osadników z rejonu zachodniobałtyjskiego na północnym Mazowszu we wczesnej epoce żelaza w jakiś sposób podbudowuje analiza nazewnictwa miejscowego. Z niej to wynika, że niektóre nazwy rzek północnomazowieckich np. Orzyc, Wkra mają charakter bałtyjski¹⁴. Jeżeli przyjąć, że osadnictwo kultury przeworskiej nie jest związane z bałtyjskimi elementami ludnościowymi, co jest zgodne z dotychczasowymi ustaleniami badawczymi, zaś hydronimy stanowią najstarszą warstwę nazewnictwa miejscowego, nic nie stoi na przeszkodzie odniesienia bałtyjskich nazw rzecznych z Północnego Mazowsza do osadnictwa wczesnożelaznego. Jest to tym bardziej prawdopodobne, że, jak wykazały badania lat ostatnich, od momentu powstania grupy nidzickiej kultury przeworskiej nie było na Północnym Mazowszu osadnictwa bałtyjskiego¹⁵. Pominąć oczywiście należy nazwy urobione od pruskich imion osobowych lub rodowych, których metryka powstania związana jest z XIV-XVI-wiecznymi migracjami Prusów.¹⁶

¹³ K. Musianowicz, *Halsztacko-lateńskie cmentarzysko w Kacicach, pow. Pultusk*, „Wiadomości Archeologiczne” t. 18, 1952, s. 34, tabl. 13.

¹⁴ H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 3, Warszawa 1963 - 70. s. 153 - 155; J. Rozwadowski, *Studia nad nazwami wód słowiańskich*, Kraków 1948, s. 303; K. Zierhoffer, *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*, Wrocław 1957, s. 82, mapa 3.

¹⁵ J. Okulicz, *Niektóre zagadnienia...*, s. 30 i nast.

¹⁶ K. Zierhoffer, *Nazwy miejscowe...*, s. 84.

Lucja Okulicz

A BARROW CEMETERY IN KĘSOCHA, THE PRZASNYSZ DISTRICT

Summary

A dilapidated barrow cemetery which is the subject of the present paper originally occupied the ridge of a smallish elevation in the fork of two streams falling into the river Orzyc. The investigations conducted in 1960 were undertaken in order to salvage the artifacts from the only two barrows which had been preserved. The investigations made it possible to ascertain that the two barrows were circular in shape and that they contained rectangular chests made from stone slabs deposited under a multilayer stone mound. Barrow I, intact before the investigations contained a chest in its north-western part which also sheltered three urn burials. Apart from the chest three concentrations of earthenware shells and burned human bones were uncovered, these being the remainders of the burials placed in the barrow after the chest had been filled. Barrow II, pulled down before the investigations, originally contained a stone chest placed in its central part. Supposedly the chest contained a dozen or so of urn burials. In addition, only one urn with burned human bones was uncovered.

Judging by the type of the barrows and the set of vessels, it is possible to date the two objects as belonging to the Early Latène Period. Culturally, the cemetery can be associated with the West-Mazurian group belonging to the culture of West-Baltic Barrows. The examination of the distribution of the various forms of vessels suggests that Barrow I was built after the chest in Barrow II had been filled with burials.

The cemetery in Kęsocha is one of the objects investigated in recent years which belong to the distinctly distinguishable early iron settlement concentration situated on the upper part of the Orzyc River.